

Holzbachová, Ivana

[Delumeau, Jean. Strach na Západě ve 14.-18. století: obležená obec. I, Strach doléhající na většinu]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. B, Řada filozofická.
1999, vol. 48, iss. B46, pp. 151-153

ISBN 80-210-2314-7

ISSN 0231-7664

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/106467>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Autor vymezuje filosofii „trojdimenzionálnost“, a to jako „organickou jednotu kosmologicko-světónázorové, antropologické a sókratovsky 'osobní' stránky“ (str. 41), přičemž neopomene na adresu „vysoce abstraktně teoretizujících“ filosofů octitovat Masarykovo: „Neuznávám filosofii, která se nestará o chléb.“ (Str. 280.) V této souvislosti se hodí dodat, jak Machovec vnímá vědu, když si klade otázku, zda „hyneme z dosavadní malomoci vědy či z principu vědy samé“ (str. 157). Piše, že „badatelství samo o sobě produkuje v nejlepším případě typy Galileiho, nikoliv typy Husa: ti pak v okamžiku těžkostí zaprou sebe sama“ (str. 181). Navíc je nutno v tomto kontextu artikulovat ještě jeden zřetel: nelze mít naději na přežití pouze díky komplexně funkčnější filosofii a díky zodpovědnějšímu, na adekvátní řešení zaměřenému vnímání hrozivé krize ekologické (str. 10, 275, 280, 318 aj.); nýbrž — „bude-li lidstvo přesto zachráněno a přežije, bude to především důsledkem rostoucího uplatnění inteligentních a angažujících se žen“ (str. 323).

Má-li být základem dějinné dynamiky „živá budoucnost“ (str. 193), pak si musí stávající lidstvo urychleně uvědomit, že patriarchát byl (a je) „slepou uličkou lidských dějin“ (str. 90). V tomto kontextu opět narazíme na citát z Masaryka: „Prosím vás, jak by ta, která člověka rodí, mohla být méněcenná?“ (Str. 96.) Podle Machovce by lidstvo mělo usilovat o „univerzalizmus třetího typu“ (tj. ani hierarchicko-mocenský, ani sektářsky-ideální); tedy takový, „který bude přirozeným pokračováním vztahu matky k dítěti“ (str. 271).

Kniha je napsána velmi kultivovaně, a přitom čtivě. Tím, že jednotlivé dílčí úseky textu jsou pouze jednostránkové (málokdy dvojnásobného rozsahu), lze brát knížku jako četbu na cestu do práce a rozjímat o důležitých — nejednou velmi provokativně stavěných — otázkách kdykoli a kdekoli. Překvapuje to, že přes vnější „mozaikovitost“ jednotlivých dílčích témat se autorovi posléze podařilo jednoznačně vynikajícím závěrem skloubit tolik rozmanitých námětů v jeden závažně apelující celek.

Samozřejmě „převažující masy již kapitulujících lhostejných konzumentů“ (str. 271) si knihy nevšimnou. Sám autor si je vědom toho, že kniha „v hektickém chvatu života“ (str. 49) jen velmi obtížně plní svou roli inspirátorky nezbytných změn. Čtenář ovšem najde nejeden podnět k zamýšlení; ať už pokud jde o koncepci dějin filosofie, pojatých jako „zrání moudrosti rodu“ (str. 46), nebo o roli Keltů v Evropě (str. 210–23), a ovšem zvláště pokud jde o roli patriarchátu v dějinách (cit. výše). Že by bývalo jízdní kolo svým „včasným rozšířením“ mohlo zabránit zamoreni Země zplodinami motorových vozidel (str. 272–3), je pravděpodobně názor víc než kontroverzní. Recenzent lituje, že autor jako kvalifikovaný znalec řečtiny neměl možnost typograficky odlišit u přepisovaných řeckých výrazů přízvuk od délky (např. tištěné „úsía“), anebo důsledně v českém přepisu uplatnit u odpovídajících grafémů délky (*éta, ómega*; např. „Sókratés“) a pádové koncovy (na rozdíl od vzorového „Achillea“ např. je uvedeno „Herakla“).

Už vzhledem k tomu, že autorem knihy je jeden z nejznámějších českých filosofů druhé poloviny 20. století, by citovaná publikace neměla uniknout pozornosti také odborného publika. I když se může zdát, že kniha přece jen trpí jistou „zlozkovitostí“ (příliš mnoho dílčích otázek) a absencí doprovodného kritického aparátu (včetně bibliografie a věcného rejstříku), nemůže — podle recenzentova názoru — čtenáři uniknout, že autor naléhavě tihne k artikulaci takových problémů, jejichž závažnost osudově přesahuje tšinu badatelný. Přitom stojí za opětné zdůraznění fakt, že text je psán srozumitelně a s angažovanou naléhavostí. (Těšte se „na třetí setkání“ s tímto textem!)

Miloš Dokulil

Jean D e l u m e a u : *Strach na Západě ve 14.–18. století* (Obležená obec). Strach doléhající na většinu. Praha, Argo 1997, 288 stran.

Už od třicátých let našeho století se ve francouzském dějepisectví objevuje tzv. studium mentalit, které je spojeno především se školou Annales a na ni navazující Novou historií, ale i s historií stojícími poněkud mimo tyto významné proudy, jako byl třeba Georges Lefebvre se svou monografií *Le Grande peur de 1789* (1932). Právě na tuto knihu a na úvahy L. Febvra Delumeau svým způsobem navazuje. Navazuje ovšem také polemicky na zajímavý fenomén literatury v období, jímž se zabývá, tj. 1348–1800, totiž na to, že v této literatuře bývá strach zamlčován a do

popředí se naopak dostává odvaha jako jedna z významných šlechtických ctností. Delumeau proti tomu staví přesvědčení, že daná doba byla strachem prosycena a v jednotlivých kapitolách své knihy pak uvádí množství svědectví, která mají jeho tvrzení podpořit.

Kniha má kromě Úvodu pět kapitol: Všudypřítomnost strachu, Minulost a temnota, Typologie kolektivního chování v čase moru, Strach a vzbouření I a Strach a vzbouření II.

O námětu úvodní stati jsem se již částečně zmínila. Kromě motivace knihy je v něm zajímavá ještě úvaha o tom, zda lze transponovat problematiku strachu od zvláštního (individuálního) ke kolektivnímu spojenou s otázkou, zda i civilizace může zemřít strachy. Tato otázka má pro Delumeau zvláštní smysl, protože ve své obecnější úvaze o evropské historii (od antiky po dnešek) částečně chápe dějiny právě naší civilizace jako dějiny zbavování se nebo alespoň měnění strachu. Tato úvaha mu umožňuje zabývat se psychologickými problémy související se strachem a úzkostí a reakcemi na ně. V poslední části úvodu pak Delumeau poukazuje na specifický způsob reakce křesťanské kultury na strach, a to i v aplikaci na současné křesťanství a křesťanskou výchovu.

Jak je už z bibliografických údajů vidět, dostává český čtenář do rukou zatím pouze první díl Delumeauovy práce, Strach doléhající na většinu.

Tento strach byl všudypřítomný. Delumeau dokumentuje na počátku strach z moře, související s tím, že evropská civilizace byla civilizací především suchozemskou a moře pro ni znamenalo nebezpečí bouří, dálek, nemocí apod. S tím souvisí i strach ze vzdáleností, ale také z toho, co je nové. Evropský člověk zkoumaného období byl staromilský; i novátorská hnutí, jako byla reformace, se sama pocítovala jako hnutí snažící se o návrat ke starým pořádkům. Stejně jako dalek se ale lidé báli i vlastních sousedů. Tím Delumeau vysvětluje zejména čarodějnické procesy. Ve zvláštní podkapitole se zabývá pověrou o vázání šňůrky (kouzlu, které mělo způsobovat neplodnost), problematikou nemocí, strachu z vlků a vlkodlaků i strachu z bouřek a nebeských úkazů. Podle Delumeaua lze dokumenty, o něž se opírá, shrnout velice stručně: „Kdysi měl člověk strach neustále — z minulého i z budoucího“ (s. 94).

Dalším zdrojem strachu byla pro Evropana 14.–18. století minulost a temnota. Minulost proto, že nebyla dostatečně mrtvá a že se z ní vynořovali duchové a jiné nečisté síly, které působily především za noci.

Reálným nebezpečím, se kterým se musela evropská civilizace vypořádat, byly nemoci a zvláště mor. Delumeau stručně popisuje dějiny příchodu moru, ale zabývá se především chováním lidí v době morové epidemie. Na základě písemných svědectví (často používá Defoeův popis, ale nejen ten) poukazuje na podobnost reálných výjevů spjatých s morem s noční můrou. Konstatuje, že akutní nebezpečí smrti zbavovalo lidi mravních a civilizačních nánosů, takže se dokázali ke svým nemocným a ohroženým bližním chovat velmi krutě. Doba moru byla dobou kontrastů, kdy na jedné straně se lidé sobě navzájem vyhýbali a na druhé se snažili v bezudných radovánkách zapomenout na hrozící nebezpečí. V době moru podle Delumeaua nutně mizí kategorie průměrného člověka (s. 155). Lidé se jevíli buď jako zbabělci nebo jako hrdinové. Na závěr kapitoly se Delumeau snaží vylíčit vztah mezi hrůzou z moru a hledáním jeho příčiny (obvykle v hříchu a trestu za něj) a odpovídajících způsobů obrany před morem.

V posledních dvou kapitolách rozebírá Delumeau vztah mezi strachem a vzpourami. Poukazuje na jisté analogie mezi středověkými a raně novověkými událostmi a událostmi současné doby. Zkoumá roli strachu, fámy, násilí, impulzivnosti a plánovitosti apod. Dostává se i k obecné otázce lidské agresivity a jejích biologických a společenských kořenů, s níž ovšem zachází velmi opatrně. Z historického hlediska je podle jeho názoru možné dokázat pouze to, že většina povstání v Evropě ve zkoumané době byla defenzivní reakcí na strach, ať už z reálného nebo iluzorního nebezpečí. „Vzpoury různé intenzity a rozdílného trvání tak představovaly uklidňující odpovědi na situace vyvolávající úzkost“ (s. 179). Zkoumá milenaristická hnutí, ale i vzpoury způsobené obavou z bezvládní nebo z jiných konkrétních nebezpečí: válečných tažení prováděných loupěním a vraždami, ze smrti hladem a daní. Rozebírá roli fámy, která byla podle jeho názoru v době, kdy neexistovaly masové sdělovací prostředky, které prý mohou přispět k její likvidaci, větší než dnes. Poukazuje i na roli jednotlivých vrstev obyvatelstva při vzniku vzpour, konkrétně na roli žen a kněží.

Delumeau se domnívá, že pro Západ v období feudalismu a před začátkem průmyslové výroby

byl charakteristický „pekelný cyklus strachu“. Ten bylo možno prolomit, až když byly splněny některé podmínky, které přinesla hospodářská a technická revoluce stejně jako některé změny v oblasti sociální a politické přicházející od 19. století.

Místo závěru je k Delumeauově knize připojena ještě stať Martina Nodla *Strach, ďábel a muka pekelná českého středověku*, která je jistým doplňkem Delumeauova textu a v níž Nodl také po-
někud koriguje Delumeauovo pojetí husitství z kapitoly o vzpourách.

Přestože, jak správně poznamenává Nodl, Delumeau čerpal především z literárních pramenů a v tomto smyslu již jeho kniha není zcela práva současné situaci v bádání, přináší pro našeho čtenáře velmi důležitou součást představ o mentalitě středověkého a raně novověkého člověka. I když tento člověk nežil ve stálém strachu, úzkost přesto vytvářela jeden z všudypřítomných horizontů jeho existence. Tím lze také vysvětlit některé rysy jeho jednání, na což ostatně už před půlstoletím poukázal L. Febvre.

Ivana Holzbachová

Jan K o ř e n s k ý: *Proměny myšlení o řeči*. FF UK Praha 1998, 310 s.

Mohlo by se (ovšemže povrchně) zdát, že upozorňovat na shora citovaný titul v rámci filosofické řady SPFFBU je nenáležité. Pokud si ovšem připomeneme, že problematika (primárně mluvené) řeči a jazyka (jako strukturálně členitého systému) má závažný vztah k centrálním otázkám o povaze myšlení (a mozku jako jeho substrátu), pak je tomu jinak. V posledních letech je nepřehlédnutelné, kolik jen své profesionální pozornosti věnují jazyku (ale i řeči, vzpomeňme aspoň na Derridu) filosofové. Angloamerická filosofie jako kdyby svým analytickým zaměřením málem ani jiný stěžejní zájem než jazyk neměla. Specifickou příchuť mnohým úvahám o jazyku dodávají reflexe o tzv. umělé inteligenci (a komunikace s počítači). Přitom hned v první zařazené Kořenského stati čteme, že lingvistika musí začlenit pojetí svého objektu poznání „do celku pojetí světa“ (str. 11), přičemž tamtéž je vzápětí v tomto kontextu odkaz na jednu stať L. Nového, v roce 1996 předčasně zemřelého brněnského filosofa. (Filosoficky orientovaný čtenář by rozhodně neměl opomenout Kořenského knihu o *Teorii přirozeného jazyka*, vyšlou roku 1989.)

Mělo by se tu hned úvodem říci, že knížka vyšla ve vědecké redakci prof. A. Macurové a prof. O. Uličného, a to jako sborník k šedesátinám autora. Zahnuje stati z let 1968 až 1996, rozložené do čtyř tematických celků. Svým obecně metodologickým a interdisciplinárním přístupem zaujme zájemce i z nefilologických oborů především první část. Neméně aktuální jsou Kořenského výklady k problematice řeči, pojeté z hlediska komunikativního a sociálně-psychologického (ve druhé části). Převážně sémanticky je sestavena třetí část. Ve čtvrté části zájemce o problematiku Pražské (lingvistické) školy najde poučený rozbor základních jejích pojmů. Součástí publikace je bibliografie Jana Kořenského.

Pokud jde o již zmíněnou první část, v ní autor mj. analyzuje vztah struktury lingvistického objektu ke struktuře jeho popisu, všímá si vzájemných vztahů mezi lingvistickým a logickým přístupem k jazykovým významům, v obšírné stati se zabývá vztahem mezi obecnou a speciální teorií systémů z hlediska lingvistiky, věnuje se také problematice metafory, symbolu, ale i hry (a to jako konstrukčního principu teorie řeči a textu). Ve druhé části jsou sice jen čtyři stati, ale jejich dosah je určitě „širokospektrální“; citujme zde aspoň název jedné z nich: *Individuální a sociální v komunikaci (osobnost a sociální role)*. Ve třetí části bychom rozhodně neměli přehlédnout výklad vztahující se k teorii slovních druhů, k významosloví českých vět, k relevanci kategorie času ve struktuře přirozeného jazyka, a ovšem i k procesuálnímu modelování řečové činnosti nebo k procesuálnímu pojetí slovní zásoby.

Co zvlášť je hodno pozornosti, je způsob výkladu, jaký Kořenský uplatňuje. Hned úvodem konstatuje, jaká je situace, problém, či výchozí vlastnosti nadpisem vyčtené tematiky, naznačí kritéria, jež hodlá respektovat, upozorní na to, co by měl čtenář rozlišovat, vyloží své pojetí, které pak případně doplní schématem a adresně cílenými poznámkami, jež se nehodí vynechávat. Obecně, ale i pro jazykovědu Kořenský vyjadřuje svou jistotu, že „je možné úspěšně konstituovat univerzální, závazný